

Bu kitapta kullanılan fotoğrafların bir kısmı yüzyıl başına uzanan kaynaklardan bulundu. Güncel fotoğraflar **Ara Güler**, **Manuel Çıtak** ve **Erzade Ertem**'e ait. Fotoğrafçıların adları ve yararlanılan kaynaklar ilgili fotoğrafların yanında yer alıyor. Kaynağı belirtilmeyen fotoğraf ve belgeler İletişim arşivindedir.

Kitapta kullanılan fotoğraf ve belgeleri **Fahri Aral** yönetiminde **Feza Kürkçüoğlu** ve **Ece Turnator** topladı. Kişi fotoğrafları, yalıların eski görüntüleri, eski kartpostallar ve belgeleri bilgisayara **Suat Aysu** aktardı, **Ümit Kıvanç** rötuşladı, süsledi. Yalıların yeni, büyük fotoğraflarının renk ayrımı ve bilgisayara aktarılması **Asır Matbaası**'nda yapıldı.

TASARIM + UYGULAMA **Ümit Kıvanç**

KAPAK FOTOĞRAFI **Manuel Çıtak**

DIZGI **Maraton Dizgievi** • www.dizgievi.com

DÜZELTİ **Sait Kızılırmak**

BASKI ve ÇİLT **Sena Ofset** • SERTİFİKA NO. 12064

ISBN 978-975-470-465-5

© 1997 İletişim Yayıncılık A.Ş.

1-4. BASKI 1997-2007, İstanbul

5. BASKI 2013, İstanbul

İLETİŞİM YAYINLARI • SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

B OĞAZIÇI'NDE YALILAR, İNSANLAR

Murat Belge

Ö N S Ö Z

Bu kitabın yazılması bir “sipariş”le başladı. Bankalardan birinin bunu müşterilerine “promosyon” olarak dağıtması söz konusuydu. Ama sipariş verildiğinde, bankanın nihaî onayı henüz alınmamıştı. Sonuçta alınamadı ve iş yarım kaldı.

Yarım kaldığı anlaşılınca kadar birkaç bölüm yazmıştım. Bu duruma canım sıkıldı – parasal yarıncıdan değil, yazması hoşuma gitmeye başladığı için. Aradan biraz zaman geçtikten sonra düşündüm ki böyle bir kitap nasıl olsa yayımlanır, yarım bırakmaya gerek yok. Böylece devam ettim ve nihayet kitap bitti.

Bir “Boğaziçi Tarihi” değil bu; yalıların mimarî özellikleri üstüne bir kitap da değil. Bu konuda birkaç şey söylemem gerekiyordu, ama bunları konunun uzmanı olarak söylemediğim ortada. Yalılardan çok, yalılarda yaşayanların kişilikleri ve hayatları üstüne bir kitap. Projenin başında yapmaya çalıştığım şeyi Çelik Gülersoy’a anlattığımda, “Anladım” demişti; “binadan çok zina yazacaksın”. Evet, tam bu işte. Başlıca sorun, yeterince zina bulamamak oldu.

Her ne kadar “mimarî” bir iddiası olmasa da, Boğaz ve yalılarla ilgili bir şey yazan bir insan, artık iyice sayıları artan yeni, beton, zevksiz yapılarla ilgilenmek istemiyor. Sonunda “bina” anlatmasan da, anlattığın insanların oturduğu konut-

lar mimarî özellikleriyle ilginç ve çekici olmalı. Bu zorunlu kararı verince, böyle özelliklere sahip yapıların, birkaç istisna dışında, geçen yüzyıldan kalma olduğu görülüyor. Sözü geçen insanların çoğu da, hiç değilse doğum yıllarıyla, o yüzyılın insanları. Tabii epeycesinin hayatı bu yüzyılda da devam etmiş.

Dolayısıyla sonuçta ortaya çıkan şey, dedikodu düzeyinde bir Ondokuzuncu Yüzyıl Tarihi oluyor (“dedikodu” derken bunu küçümsemiyorum, çünkü bence en ciddi tarihçilik en fazla dedikoduyu içermeli). Osmanlı’nın son döneminde ve Cumhuriyet boyunca, bu ülkede adı geçen herkes bir şekilde Boğaziçi’yle bağlantılı olmuş. Hattâ başka ülkelerle (Mısır, Ürdün v.b.) bağdaştırdığımız insanlar da Boğaz’da oturmuş. Fransızca “histoire” kelimesi hem “tarih”, hem de “hikâye” anlamına gelir. İşte benim bu kitap da tam bu kesişme noktasına oturmak üzere yazıldı.

Tabii yazdıkça bazı sorunlar çıktı. Biri şu: yalı, bina olarak ilginç, ama içinde öyle fazla ilginç olay yaşanmamış. Dolayısıyla hikâyesi kısacık. Burada da iki durum var: bazıları şimdi anlattığım gibi, böyle olduğu biliniyor; bazıları ise belki böyle değil, belki çok ilginç şeyler yaşanmış, çünkü sonunda bir hayat yaşanmışsa, ilginç tarafları mutlaka vardır, ama bilinmiyor.

Türkiye'nin bir sorunu bu. "Biyografi" yok gibi bir şey. Olmamasının bir nedeni belki Batı'daki gibi bir burjuvazleşme tarihi yaşanmaması olabilir. Burjuvazide aile ve süreklilik önemlidir. Birey, olduğu şeyi ataları sayesinde olduğu için onları hatırlar ve anılarını yaşatır. Ayrıca varlığını kendi çocuklarına ve torunlarına bırakacaktır. Böylece anılar sürekli korunur ve aile kendi tarihini bilir. Bu arada evinin tarihini de bilir elbette.

Oysa bizde bu süreklilik pek yoktur. "Burjuvazi" dedim, ama bu aile gelenekleri tabii aristokraside daha da önemli. Osmanlı geleneğinde ise ne aristokrasi oluştu, ne burjuvazi. Yükselen ailelerin ikbali birkaç kuşak sürdü, sonra her şey dağılıp gitti.

İkinci bir neden de sanırım, siyasî alışkanlıklarımız yüzünden, "güvenlik" olmaması. İnsan kendisiyle ilgili belgeleri saklayıp biriktirmekten çekiniyor. Ne olur, ne olmaz. Ev basılır, birilerinin eline geçer, falan. Günlük tutmaktan, anı yazmaktan, büsbütün çekiniyor. Sonuçta bilgi birikmiyor, saklanmıyor.

Bunun epey sıkıntısını çektim. Bu dönem üstüne –ve başka amaçlarla da– yoğun okuduğum, iyi kötü de sistemli çalıştığım için, derlediklerim bu kitabın ortaya çıkmasına yetti. Ama bu, kitapta yığınla eksik olduğu gerçeğini değiştirmiyor.

Bir de şu konu var: Yakındığım bilgi azlığında,

yazılı olarak bulduğumu, ne kadar "doğru" olduğunu çok fazla araştırmadan aktardım. Çünkü bu kitabın "tarihin sırlarını açıklamak" gibi bir amacı yok. Bir dönemin, deyim yerindeyse, "cari folkloru"nu veriyor. Bunun için de bir şeyin yazıya, kayda geçmiş olması yeterli. Ama tabii başka bilgilerimle veya mantığımla çelişen durumlar varsa bunları da işaret etmekten geri durmadım.

Aslında böyle kitaplar bitmez. Ben bu konularda okumaya devam edeceğim. Demek ki yeni malzeme bulacağım. Belki kendime zaman yaratabildiğim ölçüde hatırlayan insanları bulup konuşmaya çalışacağım. Bu arada birileri de benimle temas kurup bildiklerini anlatırlarsa çok mutlu ve minnettar olurum. Böyle böyle, kitap da büyür.

Bin türlü tatsızlık, sıkıntı içinde, ama yazarken keyifle yazdım. Umarım siz de keyifle okursunuz.

* * *

Böyle kitapların resimli olması normaldir: Boğaziçi, yalılar v.b. bunların resmi konmazsa, kitap eksik kalır. Dolayısıyla, metni yazarken, resimleneceğini varsaymışım.

Ama bende "görsel malzeme" denen şey yoktur. Mizacen arşivci ya da koleksiyoncu olmadığım için, bulunan, bir rastlantı sonucu bulun-

yordur ve zaten fazla bir şey değildir. Resimler için başka kaynaklara başvurulması gerektiğini de biliyordum.

Böylece metni yazdım, bitirdim. Baskıya hazırlama aşamasına geldik. Resimler? Öncelikle, ne resmi? Bir bakıma bunun cevabı baştan belli gibi: adı üstünde, Boğaziçi'nin yalıları...

Evet, onların resimleri olmak zorunda. Ama siz de okuyunca göreceksiniz ki bu kitap yalıların mimarî tarihini anlatmıyor. İçlerinde oturanları anlatıyor daha çok. Şu halde, yalıların yanısıra insanların fotoğrafları (resimleri) gerekli. Oysa bu da hiç kolay değil. Hemen hemen hepsi eski zamanların insanları. Nereden bulacaksınız resimlerini?

Yalılar için ilkin Ara'ya gittim. Türkiye'de Ara Güler'in resmini çekmediği bir şey var mı? O, her zamanki kalenderliğiyle, "gel, ne istersen al," dedi. Böylece birçok yalının enfes iç ve dış görüntülerini Ara'dan aldık. Ama o da böyle bir kitap düşünerek resim çekmediği için gene eksikler vardı.

Orhan Erdenen'in Boğaz ve yalılar üstüne dört ciltlik güzel bir eseri var. Metniyle de resimleriyle de, uzun bir çalışmanın ürünü, bu konuda ortaya konmuş temel kitap. Ondan da yardım istedik ve aldık.

Gene eksikler vardı. Manuel Çıtak'ı bulduk. Böyle işleri kısa sürede yapmanın bin bir türlü zorluğu

vardır: elverişli hava (ve bu yıl hava bir türlü "elverişli" olmak bilmedi), sallanmayan tekne, şu bu, ama Manuel de bütün bu güçlükleri aştı.

Dediğim gibi, en büyük sorun, kitapta adı geçen yüzlerce insanın resmini bulmaktı. Bu alanda, Fahri Aral'ın "önderliğinde" İletişim arşiv ekibi faaliyete geçti; Ece bir taraftan, Feza bir taraftan derken, olağanüstü bir arşiv taraması yapıp olağanüstü bir iş çıkardılar.

Ayrıca, birçok eşe dosta başvurduk ve özel arşivlerinden yararlandık: Rasih Nuri İleri, Hasan Basri Danışman, Nezih Neyzi, Sinan Kuneralp, Melek Ulagay ve Erzade Ertem, eksik olmasınlar, ellerindekini bize verdiler.

Böylece bu kitap ortaya çıktı. Yani, okurken, öyle "resim" diye geçmeyin. Epik boyutlarda bir çalışmaydı resimlerin bulunması. Sonunda beni kışkırtacak biçimde, resimler metnin önüne geçti.

Suat, haftalar, aylar boyunca Scanner başında fotoğraf taradı. Sabır ve titizlik isteyen bir işti bu. Sonra Ümit âletinin başına oturup harikalar yarattı. Elle çizilmiş, kötü basılmış resimleri düzeltti, en iyi sonuç verecek fotoğrafları seçti, sayfalara yerleştirdi. Yani o da maestroluğunu gösterdi.

Bu, kitabın hikâyesi. Ve tabii aynı zamanda teşekkür listesi. Adını anmayı unuttuklarımdan özür dileyerek burada noktayı koyuyorum.

MUSTAFA REŞİD PAŞA YALISI

Baltalimanı'nda, şimdi Kemik Hastalıkları Hastanesi olarak bildiğimiz, güzel, gösterişli, taş bir bina vardır. Burası Mustafa Reşid Paşa'nın özel yalısı olarak inşa edilmişti.

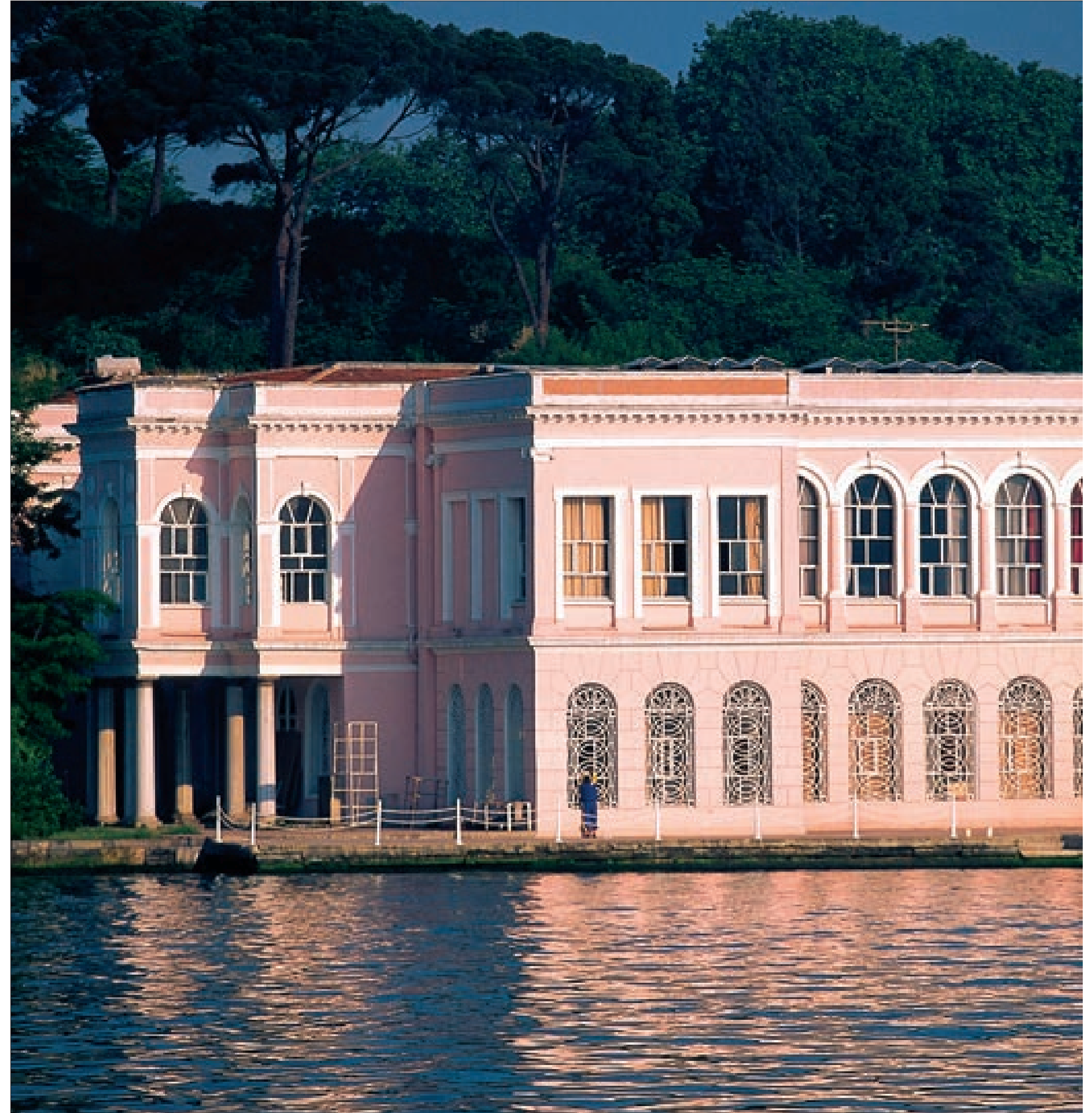
Önemli bir devlet adamı olan Reşid Paşa Osmanlı Batılılaşması'nın temel figürlerinden biridir ve adı "Tanzimat" dediğimiz dönemle özdeşleşmiştir. 1800'de doğmuş, genç yaşta devlet memuru olmuş ve gene genç yaşta, 1830'da, önce Paris, sonra da Londra'ya sefir tayin edilmişti.

Bu aslında şaşırtıcı bir durumdur: ihtiyar Osmanlı devletinde, genç insanlar yükselebiliyordu; genç cumhuriyetimizde durum hayli değişiktir. II. Mahmud'un ölümünden sonra tahta çıkan Abdülmecid babasının Batılılaşma tutkusunu paylaşıyordu.

Reşid Paşa'ya bu bağlamda önemli bir görev verdi ve onu sadrazam yaptı. 1839'da Mustafa Reşid Paşa Gülhane'de Tanzimat Fermanı'nı okudu ve ilân etti. Tanzimat "yeniden yapılanma" anlamına geldiğine göre, Perestroika'nın Osmanlıca'sı olduğunu söyleyebiliriz.

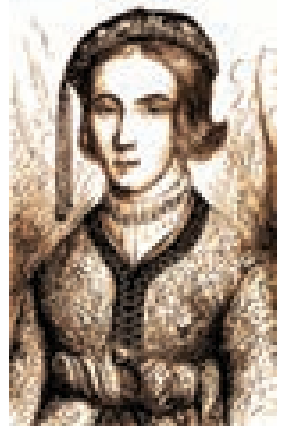
Mustafa Reşid Paşa, Osmanlı Batılılaşması'nın öncülerinden, Tanzimat'la özdeşleştirilen bir devlet adamıydı. Feyhaman Duran'a ait tabloda Mustafa Reşid Paşa.

FOTOĞRAF MANUEL ÇITAK

Abdülmecid'in uzunca süren saltanatı boyunca Mustafa Reşid Paşa altı kere sadrazam oldu. Bundan arta kalan zamanların bir kısmında da Hariciye Nazırlığı yaptı. Bu yıllar boyunca Reşid Paşa'nın Baltalimanı'ndaki yalısında beş uluslararası antlaşma imzalandı –iki si Rusya, ikisi Belçika, biri de Britanya'yla. Bu sonuncusu Britanya'ya bazı önemli ticaret ayrıcalıkları verirken ölçüsünü şaşmış, uzun vadede Osmanlı sınıflaşmasına ciddi darbeler vurmuştu. Ama ekonomi bu Batılılaşmış Osmanlı vezirleri açısından da hâlâ “ilm-i simya” gibi bir şeydi ve Reşid Paşa'nın öncelikli sorunu politikti. Osmanlı devletinin başlıca sorunlarından biri başa çıkamadığı kendi “vali”si Mehmed Ali Paşa'ydı. Paşa, resmen Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı Mısır'ı alıp kaçma konusunda gayet kararlıydı ve Osmanlı devletinin bunu kendi gücüyle önleyecek takati yoktu. Ancak Düvel-i Muazzama dengeleri arasında böyle şeyler mümkün oluyordu. Ne var ki, yardımcı olması için bunca ekonomik taviz verilen Britanya'nın da gözü Mısır'daydı ve bu göz hiç de hayırlı bakmıyordu. Dolayısıyla, verilen ekonomik tavizlerin politik karşılığı pek parlak olmamıştı.

Bizim resmî tarih Batılılaşma'dan gider; onun için, Reşid Paşa “iyiler” arasındadır. “100 Türk Büyüğü”nden biridir v.b. “Elli”ye bile girer. “Kötüdür” demek istemiyorum, epey iyiliği olduğu da kesin; ama Paşa'nın da zaafı vardı. Bunlardan biri sözkonusu yalıyla ilgili. Reşid Paşa, yalısını saraya sattı. Sarayın buna bir ihtiyacı olamayacağı belli, zaten ortalıkta saraydan geçilmiyordu. Ama bu sıralarda Reşid Paşa'nın oğlu Osmanlı hanedanından Fatma Sultan'la evleniyordu. Saray yalısını satın alıp bugün armağanı olarak yeni evlenen çifte verdi. Yalı, 250.000 altına alınmıştı. Her dönemde kışkıracı insanlar vardır... Yani epey dedikodu oldu. Ayrıca, Reşid Paşa'nın oğlu Ali Galib Paşa'yı Hariciye Neza-

Bugün Baltalimanı Kemik Hastanesi olarak bildiğimiz yapı, Mustafa Reşid Paşa'nın yalısıydı (solda). Fatma Sultan, güzel bir hanedan mensubu olarak dönemin Batılı magazincilerinin ilgisini çekiyordu. Fatma Sultan'ın, biri bir Fransız dergisinde yayımlanmış iki resmi (üstte), sultanın ilk eşi, Boğaziçi'nde bir deniz kazasında boğulan, Mustafa Reşid Paşa'nın oğlu Ali Galip Paşa (yanda).

reti'ne getirmesi de epey kuşkuolu bir durumdu. Sıradan insanlar sıradan la-kırdılarla dedikodu yapar; Ama Ke-çecizade Fuad Paşa gibi olağanüstü incelmış biri dalga geçmek isterse, bunun en ince söyleniş biçimini bulur. “Ekânimi Selâse (yani Hıristiyanlığın “Kutsal Üçlü’sü”) bizde de mevcuttur. Reşid Paşa eb (baba), Ali Galib Paşa ibn (oğul), Lord İstratford da ruhlüküdüdür.” Böylece, Reşid Paşa'nın İngiliz ilişkilerini de perişan eder Fuad Paşa (Lord Stratford İngiliz sefiridir).

Baltalimanı'ndaki yalıda bu “operasyon”u gerçekleştiren Mustafa Reşid Paşa Emirgân'da şimdi ayakta olmayan başka bir yalıya geçti. Ama bu yalı da ona yâr olmadı. Nasıl mı?

O dönemde Reşid Paşa gibi büyük çapta politika yapan adamlara bol para lâzımdı (“o dönemde”; şimdi değil tabî!). Takım tutacak, besleyecek, sağa sola yığınla rüşvet verecek v.b. Bu sıralarda yeni yükselen bir burjuvazi olduğuna göre, genellikle banker bir “finansör” bulmak sorunu çözüyordu. İktidar elde edilince, borçları ödemenin yolu bulunuyordu. Büyük Reşid Paşa'nın bir numaralı bankeri de, o zamanın en zengin ve güçlü adamı Yahudi Kamondo'ydu.

1857'de bir gün, özellikle kavgalı geçmiş bir kabine toplantısından sonra, Haydar Kazgan'ın anlattığına göre (*Galata Bankerleri*'nde ve günahı boynuna) Reşid Paşa sinir içinde çıkar ve eve gelmeden önce metresinin gene kendi armağanı olan yalına uğrar. Bu tesselli ziyaretinde de yorgunluğunun bir başka şekilde arttığını tahmin edebiliriz. Kendi yalına vardığında Paşa doğruca hamama girer. O sırada, banker Kamondo'nun geldiği haberini verirler. “Evide yok,” demişler, ama Kamondo,

işin önemli olduğunu hissettirecek şekilde, “Öyleyse beklerim,” demiş ve bir sandalyeye yerleşmiş. Kamondo'nun niçin ısrarla beklediğini en iyi bilecek kişi Mustafa Reşid Paşa'dır. Çünkü borcu arşa çıkmıştır. Herhalde bunca gerilim fazla gelir, arada hamamın sıcağı da vardır, Reşid Paşa aniden –bu hep ani olur– bir kalp krizi geçirir ve vefat eder. Bu bağlamda, Kamondo'nun Osmanlı tarihinde sadrazam öldürmüş ilk ve son Yahudi olduğu da söylenebilir.

Tabî bu olay üstüne yalıda feryat figan... Sofada bekleyen Kamondo sesleri işitince ne olduğunu anlar. O da kalkıp dövmeye başlar: “Yandım! Mahvoldum!” Gelip geçen hizmetkârlar, biraz da özel gıcıkla, “Sana ne oluyor?” deyince toparlanır. “Aah, ah! Paşa cennete gitti, bizler öksüz kaldık!” yollu, vaziyeti kurtaracak bir şeyler mırıldanır ve gider.

“Acil mesele” nasıl çözüldü, bilemiyoruz, belki çözülemedi. Ama -“Kamondolar” demeyim, yoksa tarih beni yalanlar- “Bankerler ölmez”! Aile kazanmaya devam etti. Fakat ne olduysa oldu, 1870'lerde buradan ayrılma kararı verdiler. Fransa'ya gittiler, Paribas Bankası'nı kurdular. Aldıkları modern resimleri Louvre'a bağışlayarak müzelerde modern resmin sergilenmesini sağladılar (ev eşyalarıyla açılan bir Camondo Müzesi de vardır Paris'te), ama İkinci Dünya Savaşı'nda bütün aile Auschwitz ve Dachau'da yok oldu. Yukarıda sözünü ettiğimiz baba Kamondo ise ölünce vasiyeti gereği İstanbul'a getirilip Hasköy Yahudi Maşatlığı'nda yapılan anıt-mezarına gömülmüştü.

Evet, zamanda ve mekânda oraya buraya savrulduktan sonra, biz gelelim Baltalimanı'ndaki güzel yalıma. Şimdi, tarihçiler ya da tarihçi kılığına girmiş dedikoducular iddia ediyorlar ki, Fatma Sultan kocası Ali Galib Paşa'yı pek sevmemiş. Böyle olunca, adamcağızın genç yaşta Tarabya taraflarında bir deniz kazasında

Isak Kamondo (solda, en üstte), Nuri Paşa (ortada) ve Necip Paşa (altta). Sağda üstte Mediha Sultan.